

## ŞAMAN SEMBOLLERİNİN İŞLEV VE ANLAM KODLARI

### FUNCTION AND MEANING CODES OF SHAMAN SYMBOLS

Kafiye Özlem ALP\* – Serviye MUTLU\*\*

**ÖZ:** Şamanizm, Orta Asya Türk topluluklarının uzun tarihsel süreçte oluşturdukları inanç, kültür ve yaşam tarzlarının bir evreni olarak ele alınabilir. Bu evren Şamanizmi oluşturan Gök-Tanrı inancı, tabiat kültü ve hayvan ana gibi temel unsurlar üzerine kurulmuştur. Bu temel unsurlar Şaman maddi ve manevi kültür ürünlerinde yer alan sembollerin işlev ve anlam kodlarının da temelini oluşturur. Kültürel temsil ve yapıların tamamı semboliktir. Özellikle kültürel unsurlar topluluğun ortak yaşam tarzını oluşturan çok önemli işlevler üzerine kuruludurlar. Bu bakımdan sembol yapılarının anlam ve kodlarını çözümlerken asıl olarak onların işlevsel yönlerine bakmak gereği vardır. Maddi ya da manevi, herhangi bir kültür ürününde yer alan bir sembolün işlevi, o sembolü oluşturan konu, mit, öykü, davranış, inanç ya da ritüelin içinden çıkar. Bu nedenle kültürel bir sembolü anlamak için önce o sembolü oluşturan temel kültürel unsurların toplumsal işlevlerine bakmak ve ardından, sözü edilen sembolün bu kültürel unsurların hangi işlevini karşıladığını anlamak gerekir. Bu nedenle denilebilir ki, bir sembolün işlevsel yönü, onun hem simgesel yönünü hem de biçim ve anlam kodlarını belirler. Bu çalışma Şaman sembolik unsurlarının işlevsel rollerinden giderek onların anlam kodlarına ulaşmayı amaçlamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Şamanizm, sembol, işlev, ritüel, anlam.

**ABSTRACT:** Shamanism can be considered as a small universe of belief, culture and living style established by Turkic communities in Central-Asia, in long historic period. This universe is constructed on fundamental elements such as sky-god belief, nature cult and animal mother. They form meaning and function codes of symbols taking place on material and spiritual culture products. All cultural representations and structures are symbolic. Especially, cultural elements are established on important functions forming common living style of the community. When analyzing meanings and codes of symbol structures, to take a look at mainly their functional sides is needed. Function of a symbol taking place on material or spiritual cultural products comes out from myth, story, behavior, belief or ritual forming concerned symbol. To understand a cultural symbol, firstly to take a look at its social functions of basic cultural elements forming that symbol, and then to understand which function of those cultural elements is satisfied by concerned symbol are needed. It can be said that functional side of a symbol defines its both symbolic side and its meaning codes. This study aims to form a perspective starting from functional duties of Shaman symbolic elements and arriving at their meaning codes.

**Keywords:** Shamanism, symbol, function, ritual, meaning.

\* Prof. Dr. – Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Sanat Eğitimi Bölümü / Ankara - [k.ozlem.alp@gmail.com](mailto:k.ozlem.alp@gmail.com) (Orcid ID: 0000-0002-2444-8446)

\*\* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi / Ankara - [mutluserviye@gmail.com](mailto:mutluserviye@gmail.com) (Orcid ID: 0000-0002-2716-8570)



## Giriş

Kültür, geçmişi, bugünü ve yarını kapsayan karmaşık ve canlı bir yapıdır. Şu andan itibaren, bugüne gelmiş olanın izini sürmek, geçmişin kültürel kodlarının okunması ile mümkün olabilir. Geçmişe ait kültürel kodlar bugün birer temsil alanı olarak işlev görürler. Bu temsil alanlarının tamamı semboliktir. Ancak geniş sembol ailesini oluşturan bu kodlar genellikle simgesel ve işlevsel bir bütün olarak ele alınabilirler (Alp, 2020).

Orta Asya Türk topluluklarının tarihsel süreç içerisinde oluşturdukları kültür kodlarının en azından bir kısmını, bu toplulukların en eski inanç ve mitlerinde bulmak olasıdır. Bu inanç sistemlerinden birisi de Şamanlıktır. Şamanlık Orta Asya Türk Topluluklarının ortak kültürel değerlerini yansıtan bir doğa-inancı olarak nitelendirilebilir. Şamanizm, kültür araştırmacıları tarafından kültür, yaşam tarzı, inanç, din, trans tekniği gibi farklı statü ve işlevler altında ele alınıp incelenmiştir.

Şamanizmi inançsal kimliğin belirleyicisi olarak gören Sibiryaya yerlisi Türk halkları için Şamanlık her şeyden önce bir din veya başka bir ifade ile bir inanç sistemidir (Davletov, 2017: 16). Mircea Eliade'ye göre ise, Şamanizm tipik olarak Sibiryaya veya Orta Asya'ya özgü bir dinsel olgudur (Eliade, 1992: 24). Abdülkadir İnan (1972: 1-2), eski Türklerin Şamanist olduğuna şüphe olmadığını belirtirken, bu Şamanizmin, Altay ve Yakut Şamanlığının bulunduğu safhayı çok arkasında bıraktığını ve daha gelişmiş bir durumda olduğunu ifade etmektedir. Şamanlık kültürü ve felsefesinin esasında insan ve tabiat uyumu düşüncesi durmaktadır. Kosmos, dünya ve onu çevreleyen hayvan ve bitki bir bütündür. Bu anlamda Şaman kültürü bir doğa ve paylaşım kültürüdür (Bayat, 2017: 21-151). Kalafat'a (2004: 100) göre, Şamanizm din değil, inanç sistemidir.

Türklerin bilinen ilk dini inanç yapısına "Tengricilik" denir. Bu yapıyı "Gök Tanrı İnancı" oluşturmaktadır. Bu inancın ifadesi, en erken Orhun Yazıtlarında ve kaya resimlerinde açıkça görülmektedir. Doğa ile uyumu gerektiren bu inanç sistemi, hâlâ Asya ve Sibiryaya halklarında Kamizm/Şamanizm adı altında orijinal hâli ile yaşatılmaktadır (Gürcan, 2018: 43). Arkeolojik ve karşılaştırmalı etnolojik kanıtlara dayanarak birçok bilim uzmanı Şamanizmin en az 30.000 yıllık geçmişi, belki bundan daha eskiye dayandığı görüşündedirler (Harner, 2014: 51). Bu birbirinden farklı yaklaşımlara karşın, ister bir doğa kültürü, ister bir inanç, ister bir esrime tekniği olsun Şamanizm geçirdiği uzun tarihsel süreç içinde diğer kültür sistemlerinde olduğu gibi bir dizi toplumsal uygulama ve ritüeli içerir. Bu uygulama ve ritüellerin dayandığı ana kaynak Şaman kültürünü oluşturan temel bazı unsurları kapsar. Öte yandan Şaman uygulama ve ritüellerinin kendileri, bu ritüellerde kullanılan materyaller ve bu materyallerde yer alan çizimlerin tamamı geniş sembol ailesinden oluşur.

Semboller, birikerek, üst üste konularak ve öğrenilerek gelen kültür kalıtlarının en temel unsuru olarak işlev görürler. Bu bakımdan geçmişe ait her sembolik yapı, topluluğun ortak uzlaşım anlam kodlarıyla şekillenir.

Bu anlam kodları aynı zamanda sembollerin iletişimsel yanını gösterir. L. Strauss (2013: 16), kültürün temsili bir sistem olmasının özünde daima bir iletişim ve anlama isteğinin yattığını vurgularken, Edmund Leach (1976: 4-7), sembolik temsilin, kavramsal düşünce, imaj ve dış gerçeklikteki olay ve nesnelere arasındaki ilişkiyi içerdiğini belirtir ve böylece tüm kültürü bir iletişim sistemi olarak ele alır. Diğer taraftan topluluğun uzun tarihsel süreçte oluşturduğu bu sembolik yapı, toplumsal ve iletişimsel yönüyle özünde geleneksel halk pratiklerinde kullanılan ve o pratiğin işlemesi için tamamen gerekli olan işlevlere sahiptir. Yolcu ve Aça'nın (2017: 16) belirttiği gibi, "folklor da dâhil olmak üzere, kültürün tüm alt sistemleri ve bu alt sistemlere bağlı parçaları toplumsal sistemin ön gerekleri olan işlevsel bir takım zorunlulukları karşılamak üzere yapılandırılmıştır". Bu bakımdan hem maddi kültür ve hem de manevi kültür unsurlarında kullanılan semboller tamamen kültürün gerektirdiği işlemlerin yapılmasında ve yerine getirilmesinde olmazsa olmaz işlevleri yüklenirler. Buradan yola çıkarak sembol yapılarının anlam ve kodlarını çözümlerken asıl olarak onların işlevsel yönlerine bakma gereği vardır. Maddi ya da manevi, herhangi bir kültür ürününde yer alan bir sembolün işlevi, o sembolü oluşturan konu, mit, öykü, davranış, inanç ya da ritüelin içinden çıkar. Bu nedenle kültürel bir sembole bakarken önce o sembolü oluşturan kültür verilerine bakmak ve ardından, sözü edilen sembolün bu kültür verisinin hangi işlevini karşıladığını görmek gerekir. İşlevinin hangi kültür verisi ile bağlantılı olduğu tam olarak açıklanamayan bir sembol sadece bir biçim-anlam arasında sıkışıp kalacaktır.

Şaman inancını oluşturan sembolik yapılar da yukarıda sözü edilen anlayıştan koparılamaz. Şamanizmin temel unsurlarının hem kendileri hem de bu unsurlarda yer alan maddi-manevi kültür ürünlerindeki semboller bu bakımdan önemli işlevsel rollere sahiptirler. Şaman sembolleri adı altında bugüne dek pek çok değerli araştırma yapılmıştır. Ancak kültür araştırmalarının sembollere ilişkin genel yönelimi daha çok sembollerin biçim-anlam ikilisi çerçevesinde gelişmiştir. Sembolik yapının salt bir biçim-anlam olarak görünmesinin en önemli nedeni ise günümüzde bu sembolik yapıların işlevini yitirmiş ve tamamen soyutlanmış olmalarındandır. Oysa ilk elden oluşan Şaman inancına ait sembolik unsurların tamamı bir dizi uygulama ve ritüelin yerine getirilmesinde önemli işlevlere sahiptir. Öyle ki Şaman davuluna çizilen kartal olmaz ise Şaman gökyüzüne ulaşamaz ve gök tanrı katına çıkamaz. Ve bunu başaramazsa toplumsal görevlerini yerine getiremez. Böylece sembollerin işlevsel yönleri bir bakıma onların biçim-anlam kodlarını da oluşturuyor denilebilir.

Şaman sembolik unsurlarının işlevsel rollerinden giderek onların anlam kodlarına ulaşmayı amaçlayan bu çalışma, kimi Şaman sembollerinin kodlarının okunmasında işlevi önceleyen ve buradan anlama ulaşan bir bakış açısı ortaya koymaya çalışmaktadır.

## **Şaman Kültürünü Oluşturan Unsurların İşlevsel Sembolleri**

Şaman sembollerinin işlevlerini anlayabilmek için öncelikle, bu sembollerin özünü oluşturan Şaman kültür unsurları ve bunların Şamanizmdeki işlevlerine bakmak gerekir. Bu unsurlar, eski Türklerin bozkır yaşam biçimleri ile şekillenen doğa algısı ve mitler çerçevesinde gelişmiştir denilebilir. Eski Türklerde doğa inançları temeline dayanan tabiat kültü ve Gök-Tanrı inancı ile atalar kültü genel olarak kültürün etkili unsurlarını oluşturur. Şamanizmin ana unsurlarının da gök tanrı inancı, tabiat kültleri ve ata kültü etrafında oluştuğu söylenebilir. “Çin kaynaklarının verdikleri bilgilerden anlaşıldığına göre, eski Orta-Asya Şamanizminin esasları Gök-Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata cediti, ateş kültleri idi” (İnan, 1972: 2). Ve asıl olarak Şaman maddi ve manevi kültür verilerindeki işlev ve semboliklerin bu üç temel unsur ve bu unsurların alt sistemleri üzerine inşa edildiği söylenebilir.

Bu üç unsurun temel bileşeni ise, doğadaki her varlığın canlı bir veri olarak ele alınması ve buradan giderek doğada bulunan herşeyin bir ruhu olduğuna ilişkin inançlardır. Bu ruhlar doğa verilerinin işlevlerine göre (yararlı hayvanlar, yararlı bitkiler, dağ, ateş, ağaç gibi topluluğa yararlı veriler), iyi-yardımcı-koruyucu, kötü-zararlı-tehlikeli gibi belirli dualizmleri de içeren bir sınıflamaya tabi tutulurlar. Hey’et’in (1996: 59) de belirttiği gibi Orta Asya Türk inanışlarında tabiat güçlerinin ruhları olduğuna inanılır. Dağlara, sulara, topraklara, ağaçlara sahip olan bu ruhlar aynı zamanda koruyucu ruhlardır (Uraz, 1994: 109). Tabiat kültü, doğada yer alan ağaç, dağ, su, toprak, yer-gök, güneş, ay ve ateş gibi unsurları kapsar ve bu bağlamda topluluğun yaşamını büyük ölçüde belirleyen ritüellerin de temelini oluşturur. Çeşitli anmalar, dini törenler, doğa ruhlarına ilişkin dua ve şükür uygulamaları, belirli hayvanlar, av-avlama, doğa olayları ile ilişkili ritüel ve inançların büyük bir kısmı tabiat kültlerini oluşturur. Bu unsurlar yaşamı, insan davranışlarını ve topluluğun eylemlerini büyük ölçüde etkiler. Aynı zamanda bu unsurların tamamı işlevsel bir sembol alanını oluşturur. Bu geniş sembolik yapı ise, topluluğun, beslenme, barınma gibi düzenli ve korunaklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için bu inançların gereklerini yerine getirmek amacına dayanır.

### **Gök Tanrı İnancı: Kozmogoni ve Gökyüzü Semboliği**

Eski Türklerin inanç sistemlerine dair yapılan araştırmaların büyük bir çoğunluğu Gök-Tanrı inancı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle kozmogoni üzerine temellenen ve çok daha eski mitlerin izlerini taşıyan bu inanç için İnan (1972: 26), “Eski Türklerde, büyük imparatorlukların kurulduğu devirlerde, imparatorluğa dâhil bütün uluslar için Gök-Tanrı kültü müşterek ve umumi bir kült olarak kabul edilmiş, Gök-Tanrı da tanrıların en büyüğü sayılmış olsa gerektir” şeklinde görüş bildirirken, “Çin kaynaklarının bilgilerine göre, Gök Tengri Dini, birtakım dini törenlerin muayyen bir düzen içerisinde ifa edildiği bir sistem olarak ele alınmış ve

Hunlardan sonra Türk Devletinin başına geçen Tabgaç sülalesi zamanında da bu inançlar devam ettirilmiş, onlar da baharın ilk ayında kutsal atalar mezarlığında Kök Tengri'ye kurbanlar sunmuşlardı (Gömeç, 2003: 80). Buradan anlaşıldığı gibi, Gök-Tanrı inancının temeli gökyüzünde olduğuna inanılan bir tanrı tasavvurunu içerir. “Eski Türkçede tengri kelimesi göze görünen gök ve “Allah” anlamlarını ifade etmiştir. Şimdiki Şamanistler nasıl ki bir dağı yahut bir ırmağı aynı zamanda bir ruh telakki ediyorlarsa eski Türkler de göğü öyle, yani maddi bir varlık sandıkları gök ile yüksek ve büyük bir ruhu-tanrıyı aynı şey telakki etmişlerdir” (İnan, 1972: 28). Kaşgarlı Mahmüd (1998: 377), bazı eski toplulukların, gökyüzü, dağ, büyük ağaç gibi ulu görünen her şeye secde ettiklerini belirtmiştir. Bu bakımdan ister izafi bir kavrayış ister bir mekân olarak ele alınsın, gök mekânı yaratılışın temeli olan, büyük, yüce ve ulu bir varlığın mekânı, bir başka söyleyişle kutsal bir mekân olarak sembolik bir işleve sahip olmuştur. Bu bakımdan gökyüzüne ilişkin tüm ritüel ve uygulamaların bu kutsallık (saygı, korku, sevgi, tapınma, kurban sunma, şükür, dilek, istek, bağışlama vb.) paydasında ele alındığı söylenebilir. Bu kutsal mekânın daha alt katları ise tanrının çocuklarına ve yardımcılara ayrılmıştır (Eliade, 2006: 31). Böylece gökyüzü en üstte yüce tanrı olmak üzere kademeli olarak bir bakıma yükselme prototipinin ilk verisini oluşturur. Bu veri yeryüzünden gökyüzüne yükselebilen kuş, kartal, ulu ağaçlar, dağ gibi tabiat unsurlarında belirleşmiş ve bu çerçevede işlevsel bir sembolik oluşmuştur. Öte yandan, Gök Tanrı'nın mutlak yaratıcı olduğu inancı, hakanın hâkimiyet kaynağının Gök Tanrı olduğu düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Karizmatik ve semavi Türk kağanı, mekân bakımından da göğe yakın, “Altın-dağ” diye anılan bir zirvede veya Ötüken-Yış gibi, mukaddes, ormanlı bir dağda oturmaktaydı (Esin, 1978: 88). Buradan yola çıkarak, gök mekânına yakın olarak düşünülen yükselme prototipi, hem gök-tanrıya ulaşmanın hemde kahraman ya da hakanların da bu kademeli hiyerarşideki yerlerini gösteren bir mekân olarak sembolize edilebilir.

Bu yükselme sembolü Şamanın Gök-Tanrıya herhangi bir nedenle giderken kullanacağı materyallerde yer alan (kartal, kuş vb) sembollerin işlevinin temelini oluşturmaktadır. Şaman Gök-Tanrıya kurban sunmak, ya da Ülgenin huzuruna çıkabilmek için yükselme işlevini yerine getirebilecek (tanrıya ulaşırken kayın ağacını merdiven olarak kullanmak, büyük tanrıya yüce dağda kurban sunmak vb.) sembolikleri kullanır.

### **Güneş ve Ay: Kozmogoni ve Gökyüzü Semboliği, Ana-Ata Ruh**



Şekil 1: Güneş sembolü maskeler (Hoppal, 2015).

Gökyüzüne ait unsurlar, herşeyden önce doğadaki dönüşümün ve zaman kavramının farkındalığıyla oluşan geniş kültür verileridir. Çoğu kültürde evrensel bir sembol olarak yer alan güneş ve ay; doğum ve ölüm gibi, gece ve gündüz gibi sürekli bir döngüyü yani yaşamı anlatan unsurlardır. Bu bakımdan gökyüzü verileri, eski Türklerde de yukarıda söz edilen Gök-Tanrı inancındaki sembolikler olan yüce, ulu, kutlu, yaşam döngüsü, güç ve kudret, ışık ve aydınlık gibi hem iyilik hem de korku ve saygı unsurları ile bağlantılı olsa gerektir.

Türk inanç sisteminde güneş, koruyucu vasfı itibariyle gök, ay ve yıldızlar gibi bir koruyucu iye mevkiindedir (Kalafat, 1990). Uygurlar, bundan 4000-6000 yıl önce güneşi tanrı olarak kabul edip tapmaktaydılar. Kөнчи nehri kenarında bulunan güneş şeklindeki mezarlar, güneş sembolü meşaleler, Uygurların ilk inandığı tanrılardır (Rahman, 1996: 134). Kök-Türk kağanlarının doğan güneşi saydıkları ve selamladıkları Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır (Esin, 1979: 75). Orta Asya kavimlerinde ay ve güneşe olan saygı ve ant içme eski çağlardan beri bilinmektedir. Bu saygı herşeyin ruhu olduğuna inanılan ve doğa ruhlarına olan saygı ve hürmet anlamında ele alınmaktadır. Güneşi yerde ateş temsil eder. Şamanlara göre kötü ruhlar güneş ve ay ile sürekli mücadele halindedirler, bazen yakalayıp karanlık âleme sürüklerler. Güneş ve ayın tutulması bu yüzdendir. Yakutlara göre güneş ve ay iki kardeştir (İnan, 1972: 29). Türk ve Moğol kavimlerinde dişi olarak Güneş anne ve Ay baba tasvir edilmiştir. Bazen bunlara Güneş Han ve Ay Han adları da verilmiştir (Harva, 2015: 183).

Kozmogoniye dayanan gökyüzü verileri öncelikle yaratılış mitlerinin kapsamında ve dünyadaki yaşamın temel koşullardır. Yukarıda yer alan verilerden güneşe ilişkin semboliklerin genel anlamıyla, dünyadaki yaşamın en temel gereksinimi olan ışık ve ısıyı sağlayan, Gök-Tanrı ile doğrudan ilişkili kutsal ve tanrısal bir güç olarak varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Güneşin aynı zamanda dişi koruyucu bir anne işlevine sahip olduğu, ayın ise baba sembolüne işaret ettiği anlaşılmaktadır. Gökyüzü unsurları sembolik olarak yukarıda söz edilen Gök-Tanrı inancında olduğu gibi kutsal mekân olarak ele alınırlar. Tanrılara ait olan bu mekân, hem belirli kurban ritüellerinde hem de tanrılardan yardım ve bilgi almak, onlara yalvarmak, tapınmak vb. adına yükselme prototipiyle ilişkilidir.

### **Ateş, Su, Toprak: Temizlik, Sağaltma, Bereket, Verimlilik, Kurban Sunma, Tapınma, Koruma İşlevi**

Ateş işlevi açısından güneşin yeryüzündeki bir versiyonu olarak düşünülebilir. Yaşamın özü, ısı ve ışık kaynağı ve tanrıların kutsal mekânı ve sembolü olan güneş gibi ateş de Türk kültür ve inancında daima saygı unsuru olmuştur. Öte yandan ateşin temizleyip yok etme, pişirme, ısıtma ve iyileştirme gibi farklı işlevleri ritüellerin en temel unsuru olmasını gerekli kılmıştır. “Orta Asya Türklerinde hastaların iki ateş arasından geçirilerek iyileştirileceği inancı, bir ölüm durumunda topluluğun ateş üzerinden atlama törenleri ilgi çekicidir. Eski çağlardan bu yana ateş, kuvvet, güç,

bereket, canlılık, gençlik, hareket, azab, ızdırap, sıhhat, bolluk, refah, servet ve mutluluğun timsali sayılmıştır” (Tanyu, 1976). Altaylılar, ateşe karşı söyledikleri dualarda ateşe “güneş ve aydan ayrılmışsın” derler ve ateşin gökten Ülgen-tanrı tarafından gönderildiğine inanırlardı (İnan, 1972: 66-67). Şamanların yaptığı her törende mutlaka ateş bulunur; kurbanlık hayvanın hangi ruh için olursa olsun bir parçası önce ateş ruhuna sunulurdu (İnan, 2017: 49). Gökten geldiğine inanılan ateşe, Göktürkler büyük saygı gösterirler ve ateşin temizleyici gücü olduğuna inanırlardı. Şaman ayinlerinde “Ateş Ana” ya kurbanlar sunulur ve şu dualar okunurdu: “Sen ateş anamız, açları doyurdun, üşüyenleri ısıttın, karanlık gecelerde bizi kötü ruhlardan korudun, siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun” (Avcıoğlu, 1995: 356-357). Ateşin insanları kötülükten, kötü düşünce ve niyetlerden arındırma gücüne inanılmaktadır (Davletov, 2017: 193-194).

Tüm bu uygulamalar ateşin güneş gibi kutsal bir işlem gördüğünü, ateşin ana olarak kabul edilme konusu da güneş anne ile ilişkisini bir ölçüde açıklar niteliktedir. Bu bakımdan, ateş sembolüğü, bir bakıma güneşin yeryüzünde somutlaşmış bir versiyonu gibidir. Bu analogi ateşe saygı çerçevesinde gelişen ritüelleri ve kurban törenlerini de açıklar niteliktedir. Yukarıdaki verilere göre, ateşin yok edici gücü kötü ruhlardan kurtulmak gibi bir işlevi yerine getirirken, temizleyici ve arındırıcı gücü ise hastaları iyileştirme işlevine sahiptir. Öte yandan ateş güneş sembolüğü gibi anne temasına da işaret etmektedir. Yani koruyucu bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Ateş sembolüğü hem gökyüzündeki güneşin bir temsilcisi olarak ele alınırken aynı zamanda yer sembolüğüne de bir geçiş elemanı olarak okunabilir.

Evrenin yaratılışına ilişkin inanışlarda su, en temel unsuru oluşturur. Suyun yaşamın ve ölümün kaynağı olması, var etme ve yok etme gücü, aynı zamanda yok oluş mitlerindeki yeri onun en temel unsurlardan birisi olduğunu gösterir. Su, temizleme ve arındırma gücünden ötürü Eliade'nin (2005: 254) de tufan olayında belirttiği gibi, insanlığın günahlarından arınmak için temizlenip ve yok olup yeniden var olması işlevini karşılar. Su, Orta Asya Türk inanışlarında yaratılış mitlerinin temel unsurudur. “Altaylara göre yer yaratılmadan önce su vardı”. Aynı şekilde Yakut yaratılış mitlerinde de su temel bir unsurdur (İnan, 1972: 13-14). Buradan da anlaşıldığı gibi yer-su ruhları da kutlu sayılmış, saygı, sevgi ve koruma çerçevesinde birtakım ritüellerin temel unsuru olmuştur.

Yer-su kültü içerisinde yer alan dağ kültürünün özel ve önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Dağ mekânlarının yerden ve insanlardan yüksek olması ve Tanrı mekânına yakın olması kutsal mekân olarak işlem görmelerini sağlamıştır. Eliade (2003: 114) için dağ, “Farklı kozmik alanlar arasında yolculuk yapılabilecek bir yerdir”. Yükseklik fikri gök tanrıya yakın olma fikri ile de ilişkilidir. Bu dünyadan ve yeryüzünden üstünlük aynı zamanda insan üstü bir mekân olarak işlem görmüştür. “Her yükselme belirli bir seviyeden kopuştur. Öteki dünyaya geçiştir. Din dışı mekân ve insanlık

durumunun aşılmasıdır” (Eliade, 2003: 115). Yer-su ruhlarının en önemli mümessili dağdır. Dağ, daha önce Gök-Tanrı inancında söz ettiğimiz yükselmek sembolüğü ile yakından ilişkilidir. İnan’ın (1972: 48-49) belirttiği gibi dağların tanrı mekânı olarak kabul edilmesi, Gök-Tanrıya kurbanların yüksek dağ tepelerinde sunulması bu ilişkiyi açıklar niteliktedir. Öte yandan bazı dağlar o veya bu kabilenin “mukaddes töz” ü sayılır. Buna göre bazı kabilelerin menşei, büyük ve ilk atası olduğu hakkında bir inanç bulunduğu hükmetmek mümkündür (İnan, 1972: 52). Göktürkler ve Uygurlar döneminde dağlık ve ormanlık bölge olan Ötüken, devletin merkezi olma görevini üstlenmiştir. “Merkez her zaman kutsal bir görev üstlendiği için, dağlar ve orada olan her şey kutsanmış olarak kabul edilir.” (Bayat, 2006: 48).

Bu verilerden anlaşıldığı kadarıyla dağ sembolüğü asıl olarak, tanrıların mekânı olması ve yükselme ana teması altında kutsal, merkezi olması nedeniyle belirleyici aynı zamanda yaratılış mitlerinde yer alan koruyucu, saklayıcı yanı ile ana kavramına da vurgu yapmaktadır. Dağ Tanrılara sunulan kurban törenlerinin de önemli bir mekânı olarak işlev kazanmıştır.

### **Ongonlar-Tözler- Hayvan-Ana: Yardım ve Koruyucuk İşlevi**

Ongon ya da Töz, insanları koruyan ruhların timsalidir. Bu ruhlar tabiattaki bütün olayları idare ederler. Töz bugünkü Şamanist Türklerin lehçelerinde “asıl, kök, menşe” demek olduğu gibi eski Uygur ve Hakaniye Türk lehçelerinde de aynı anlamda kullanılmıştır. Altayların bunlara töz adı vermeleri de bunların atalar ruhu hatırası olarak yapıldığını göstermektedir (İnan, 1972: 42-43). Orta Asya Türk Şamanistlerinde de, her boyun ayrı bir tözü bulunmakta ve bu tözler genel olarak hayvanlara karşılık gelmektedir. Türk ırkına mensup Şamanistlerde yaygın olan tözler tavşan, ayı, kartal, sincap ve kakumdur. “Aba töz”, yani ayı Şamanların en çok saydıkları ongondur ve ata anlamına gelir (İnan, 1972: 45). Bu töz ya da ongonların koruyucu birer ata ruhuna karşılık gelen hayvanlar olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Öyleyse bu hayvan ata sembollerinin de koruyucu ve kollayıcı işleve sahip olduğu söylenebilir. Diğer taraftan Şamanlarda, Şamanın ruhunu temsil eden bir hayvan olduğu ve aynı zamanda Şamana görevlerini yerine getirirken yardımcı olan hayvan ruhlarının olduğu da anlaşılmaktadır.

Yakut Şamanlarına göre, ruhlarını temsil eden birer hayvanları vardır ve ruhların dolaştığı bu hayvanlara İyö-Kul derler (Ögel, 2010: 47). Yakut Şamanlarının, ruhî seyahat ve hastaları iyileştirmek için giriştikleri uğraşta kendisine yardım eden “Hayvan Ana” şeklindeki varlıklarla münasebetleri oldukça karmaşık görünür. Seyahatlerinde Yakut Şamanına yardım eden ruhlar Şaman’la beraber seyahat ederler. Şaman’a seyahatinde yardım eden ruh, coğrafyaya bağlı olarak o yörenin bilinen bir hayvanı kılığında eşlik eder. Yakut Şamanı, kötü ruhlarla karşı uğraş verirken onlarla, “Hayvan Ana” lardan birinin kılığına girerek savaşı. Bu hayvanlar çoğunlukla geyik olmaktadır (Arslan, 2007: 51-52). Şamanizmde Şamanın şekil değiştirmesi



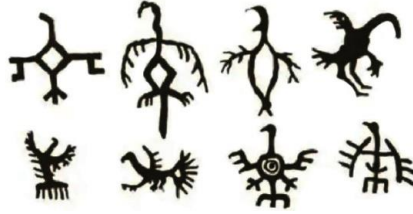
başı başına bir olay olup geniş yer tutar. Şaman, yeraltına iniş ve göğe çıkışlarında çeşitli hayvanların şekline girer. Şaman, ayı, kurt, sığır, geyik, tavşan gibi hayvan; kaz, karga, kartal, baykuş gibi kuş türünden birinin şekline girer (Türkan, 2008: 137). Şekil değiştirme Bars'ın (2018: 175) da belirttiği gibi, her şeyin bir ruhu olduğuna inanan eski Türk topluluklarında bu ruhların aynı zamanda kurtarıcılık vasıflarının olduğuna da vurgu yapar. Şaman da yapması gereken zor görevler sırasında şekil değiştirerek, gizli bilgileri edinir, saklanır, korunur ya da gitmesi gereken bir yere bu güçlü ruhlar sayesinde ulaşır. Şaman kültürünün hayvan figürleri coğrafi açıdan farklılık göstermiştir. Bunun nedeni yaşanan coğrafyadaki veri farklılığıdır. Bu bakımdan burada asıl üzerinde durulması gereken tek tek hayvanların sembolik anlamları olmayıp bu hayvanların işlevleri bakımından ele alınmasıdır. Ancak Şamanın ritüellerde kullandığı hayvanların işlevleri açısından yapılacak bir belirlemede gökyüzüne ait işlemlerde uçan hayvanların, yeryüzüne ait işlemlerde yeryüzüne ait hayvanların ve yeraltına ait işlemlerde de yeraltı hayvanlarının işe koşulduğu söylenebilir. Hayvanların işlevleri yapacakları işe göre değişebilmektedir. Bu hayvanları gökyüzü (uçan ve yükselmek ile ilgili), yeryüzü (yeryüzündeki yaşamda işlevsel olan hayvanlar, kurban, eti, sütü ve derisinden yararlı ve berketli hayvanlar) ve yeraltı (sürüngen ve inmek ile ilgili) olarak sınıflandırmak mümkün görünmektedir.

### **Kartal ve Kuşlar: Gök-Tanrı, Güneş, Uçmak ve Yükselmek İle İlgili Taşiyicilik ve Koruma İşlevi**

Şamanın uçarak ve yükselerek gitmesi gereken yerlerde kullandığı hayvan ruhları genellikle yükseklerle uçabilen kartal ve diğer kuşlar ile ilgilidir. Kuş sembolü Şaman törenlerinde Şamanın biçimine girdiği hayvanlar arasında yer almaktadır. Bu yardımcı kuşlar Şamanın gökyüzü seyahatinde Şamana rehberlik etmektedir (Çoruhlu, 1995a: 53).

Orta Asya Türk mitolojilerinde ise kuşlar, gökyüzüne çıkmak ve yeraltına inmek için şekline girilen, koruyucu ruh olarak görünen, kendisinden yardım istenilen ve genellikle ongon olarak kabul edilen kutsal hayvanlardır (Korkmaz, 2003: 105). Kuşun kutsallığı yukarıda söz edilen ongon hayvan, hayvan-ana, koruyucu ruh ve yardımcı ruh kültleri ve şekil değiştirme çerçevesinde düşünülebilir. Bu bakımdan kuş sembolüğü asıl olarak insanda olmayan uçmak fiilinden ötürü önemli bir işleve sahiptir. Genellikle yükseklerle uçan kuşların Gök-Tanrı katına daha kolay ulaştıklarına ilişkin işlev göz önüne alındığında belki de bu kuşların en önemlisi kartal olarak düşünülebilir. İnançlarda, mitolojide ve sanatta gökyüzünün temsilcisi olarak büyük rol oynayan kartal aynı zamanda ruhları öte dünyaya götüren ve gelecekte haber veren kutsal kuşu sembolize etmektedir (Örnek, 1988: 97). Şamanlar, Gök Tanrı katına çıkabilmek için yapacağı yolculukta yardımcı ruhlardan faydalanabilmek amacıyla, güçlü olan kartal, şahin, doğan vb. gibi kuşlara benzemeye çalışmışlardır (Zornickaja, 2002: 190). Kartal kültürüyle ilgili geleneklerden

anlaşıldığına göre kartal, eski zamanlarda güneş ve Gök-Tanrının sembolü olmuştur (İnan, 1972: 46). Orta Asya Altay Türkleri kartalı kutsal saymışlar, mezarları üzerine kartal pençesi koymayı gelenek haline getirmişlerdir (Yücel, 2000: 22). Aynı şekilde eski Şaman ayinlerinde kartal çok önemli bir unsur olmuştur. Bazı Yakut ana soyları kartalı koruyucu ruh olarak kabul ederler (İnan, 1972: 118; Roux, 1994: 125). Orta Asya ve Sibirya Şamanistlerinde kartal tanrının elçisi gibi görünür ve saygı duyulur ayrıca Şamanlar tarafından kutsal olarak kabul edilen kuşlarla konuşabilirler (Ögel, 2010: 86). Kartalın kutsiyeti onun Tanrı'ya en fazla yaklaşan kuş olması ve hatta Tanrı'nın elçisi veya sembolü olarak telakki edilmesi yanında, kartalın bazı boyların ve Şamanların atası olduğu düşüncesinden de kaynaklanmaktadır (Güven, 2014: 299).



Sekil 2: Altay ve Sibirya Şamanları ile ilgili kartal sembolleri (Ögel, 2010).

Bu verilere göre Şamanlarda kartal, ana ongonlardan birisi olarak ele alınabilir. Kartalın en önemli işlevi, Gök-Tanrı katına Şamanı götürebilme yeteneğidir. Bu bakımdan yükselme işlevinin ve biçim değiştirme sembolüğünün ana unsurudur. Aktulum'un (2021: 42) da belirttiği gibi, uçmak fiiline gönderme yapan kanat simgesinden dolayı burada kuştan çok işlevi öne çıkar. Ona yüklenen törel nitelemelere bakılır. Öte yandan Kartal, güneşin yeryüzündeki ve göklerdeki sembolüğü olarak da ele alınabilir. Şaman ayinlerinde Şamanın kıyafet ve davulunda bulunan kartal motifleri Şamanı Gök-Tanrı katına yükseltmek işlevinin yanısıra onun koruyucu ruhu ya da hayvan-anası olarak da işlevseldir.

### **Yılan ve Sürüngenler: Yeraltı ve İnmek İşlevi**

Evrensel bir sembol olan yılan, Şaman inançlarında hem yeraltı unsuru olarak kötülüğün, diğer taraftan Şamanın seyahatlerinde ona yardımcı olan koruyucu bir ruh ve Türk yaratılış mitlerinde bekçi rollerinde sembolize edilmiştir. Orta Asya Türk Mitolojisinde Hayat Ağacı'nın altında bekçi bir yılan bulunur. Ancak bu yılan Erlik'in sözünü dinleyip bekçilik görevini yapmadığı için cezalandırılır (Ögel, 2010: 541). Ve böylece kötülük kategorisi içerisinde ve Erlik'in sembolü olarak betimlenmiş olur. Öte yandan yılan, Şamana yardım eden koruyucu hayvan ruhlarından birisidir. Altay Şamanlarının gökyüzüne ve yeraltına seyahat ettikleri zaman giydikleri kaftanın üzerinde yılan resimleri vardır. Bunlar; üç başlı ve büyük

ağzlı yılanlardır (Seyidođlu 1998: 87). Yılan başta olmak üzere balık, kuş, ayı ve kertenkelenin Şaman'ın yardımcı ruhları olduğu vurgulanır (Baldick, 2011: 181; Drury, 1996: 73).

Öyleyse Şaman ayinlerinde ve bu ayinlerde Şamanın kullandığı maddi kültür ürünlerinde (elbise, davul vb.) yer alan yılan sembolünün ve diğer yer altı unsurlarına ait sürüngen hayvanların işlevi öncelikle Şamanın yeraltına seyahatinde iş görür. Bu bakımdan yılan daha çok inmek ve yeraltı sembolüğü ile ilgilidir. Öte yandan koruyucu ve yardımcı bir ruh olarak şekil değiştirmede Şamana yardım eder. Yılanın bekçi olma sembolüğü ise Türk Mitolojisine bağlanmakta olup, bu işlevi çok daha eski bir işlev olarak düşünülebilir.

### **At-Geyik ve Diğer Hayvanlar: Yer-Toprak-Kurban ve Koruyucu Ruhlar İşlevi**

Hayvanlar insanda olmayan farklı özellikleri ile doğa güçlerine karşı savaşılan bir yardımcı üye olarak betimlenebilirler. Tarih boyunca değişik hayvanlardaki değişik özellikler (güç, kuvvet, hızlı koşmak, yırtıcılık, pençeler, uçabilme-yüzebilme yeteneği, uzun yaşama v.b.) tanrılara, krallara, komutanlara ve büyüklere atfedilmiş böylece hayvan sembolizminin işlevsel boyutu oluşmuştur. Hayvan sembolizminin özünde, hayvanın kendisi değil onda var olan nitelik ve özellikler öne çıkmıştır. Bu bakımdan, bazı hayvanlar işlevlerine, yer, gök ve yeraltı ile ilgilerine göre, iyilik, güç, barış, egemenlik, bereket sembolü olurken, bazı hayvanlarda kötülük, uğursuzluk, savaş, yıkım, ölüm gibi kötü unsurların sembolü olmuşlardır. Genel olarak boynuzlu hayvanlar verimliliklerinden ötürü uğur, güç, bereket gibi iyilik unsuru olarak nitelenmiş, yılan, akrep v.b. gibi toprakta sürüngen hayvanlar ise kötülük unsurlarının sembolü olmuşlardır. Hayvanların yararlılık, üretimsel katkı ve verimlilikleri bu işlevsel sembollerin temelini oluşturur. Sözelimi koyun, koç, at gibi hayvanlar, ilk çağlardan bu yana eti, sütü, derisi ve önemli birer binek hayvanı olmaları yönüyle yararlı hayvanlar olarak düşünölmüşlerdir (Alp, 2009: 51). Bu yararlı hayvanlar aynı zamanda yararları doğrultusunda tanrılara ve tabiat ruhlarına sunulan değerli bir hediye (kurban) olarak işlev görmüşlerdir.

Orta Asya göçebe sanatının en özgün ve en çok görölen motifi geyiktir. Yer ve göğün simgesi olan geyiğin, ruhları öteki dünyaya taşıdığına inanılmıştır (Tekçe, 1993: 114). Dağ tekesi ve geyik motifleri M.Ö. 1000. yılda Avrasya'da yaşayan bütün göçebe boyların başlıca ongunuydu (Esin, 1979: 125). Sembolik yaratım gücünün kazanıldığı dönemlerden itibaren yaşamın önemli bir parçası olan geyiğin arkeolojik kazılarda önemli bir yere sahip olduğu belirlenmiştir (Beksaç, 2000: 191). Töles boyunun kutsal hayvanı geyiktir. Bozkırın sahibidir ve kahramanın kalbinin koruyucusudur. Altay mitolojisine göre bu güneş geyiği temizlik ve tanrısallık simgesi olarak Töles kabilesince kutsaldır (Kalafat, 2004: 109). Geyik boynuzları gereği gökyüzü ve ay ile de ilişkilendirilmiş, Orta Asya bozkırlarının en çok

rastlanan hayvanı olmuştur. Öte yandan önemli bir binek hayvanı olması nedeni ile taşıyıcı işlevi de ön plana çıkmıştır.

Türk kültüründe kutsal bir yeri olan at ise, göçebe Türk medeniyetinin vazgeçilmez sembollerindendir (Caferoğlu, 1953: 202). Bozkır Türk kavimlerinin kutsal hayvanı olan atın etinden yiyecek, sütünden içki, derisinden giyecek ve dışkılarından yakacak yapılırdı. At bozkır ordularını rakipsiz kılan bir savaş aracı olarak kabul edilirdi (Kalafat, 2004: 125). Şaman tarafından atın yeri, ruh götürücüsü ve ölüm hayvanıdır. Şamanlar çeşitli bağlamlarda esrimeye yani mistik yolculuğa çıkarken atı kullanırlar. Şamanlar esrimelik danslarında ucu at başlı değnek veya sırık kullanır. Şamanların cenaze törenlerinde, ölülerin at sırtında öbür dünyaya varışını anlatan ritüel ezgiler söylenir. Şaman seansında at resmen bulunmasa bile yakılan at kılı, Şamanın üzerinde oturduğu beyaz kırsal postu aracılığıyla simgesel olarak yer alır. At kılı yakmak Şamanı öbür dünyaya götürecek olan sihirli hayvanı çağırma simgeleri (Eliade, 2006: 566-569). At sembolizminin bir diğer anlamı da yas, alamet, savaş ve yiğitlik sembolü olarak atların kuyruğunun kesilmesi, bağlanması veya örülmesi olayıdır (Çoruhlu, 1995b: 172-173). At aynı zamanda en değerli kanlı kurbandır. Şamanın en önemli yardımcısı ve savaşların başkahramanı olduğu için en büyük ve en değerli kurban işlevini görür. Hızlı koşması gereği önemli bir taşıyıcı olma işlevini de yerine getirir.

Yukarıda söz edilen hayvanların işlevlerine bakıldığında her biri öncelikle Şamanın yapması zorunlu olan görevlerinde işe koşulan bir özelliğe (hızlı koşmak, kurnaz olmak, güçlü pençeleri olmak, kulakları iyi duymak vb.) sahiptir.

### **Kayın ağacı: Kozmogoni, Hayat Ağacı-Yükselme ve Merdiven İşlevi**

Evrenin merkezinde bulunan kozmik ağaç inancı her kültürde farklı ağaç türleri ile sembolleşmiştir. Bu ağaç dünyanın merkezine dek uzanır, gök ile yer arasında bir merdivendir (Eliade, 1992: 22-28). Bu anlamda ağaç tanrıya ulaşmada en önemli araç görevini de üstlenmiştir.

Orta Asya Türklerinde bitki ve ağaç sembolizmi yaratılış efsaneleri ile başlar. Uygur ve Kırgız yaratılış efsanelerinde hakanların ağaçtan türediklerine inanılır. Şamanistlerin en çok saydıkları ağaç ise kayın ağacıdır. Yakutlar ise karaçam ağacını sayarlar (İnan, 1972: 64-65). Altay mitolojisine göre gökyüzüne doğru çok büyük bir çam ağacı yükseliyordu. Gökleri delip çıkan bu ağacın tepesinde ise Tanrı Bay Ülgen oturuyordu. Şaman davullarında da bu ağaçlar görülmektedir. Altay yaratılış destanında olduğu gibi bu ağaçların dokuz tane dalları vardı. Ağacın bir yanında ay bir yanında da güneş bulunuyordu. Abakan Tatarlarında ise büyük demir bir dağın üstünde yedi dallı bir kayın ağacı bulunuyordu. Örnekler çoğaltılacağı gibi, bütün Orta Asya ve Sibiryta mitolojisinde ağacın yaratılış ile ilgili olduğu ve kutsallığı anlaşılmaktadır (Ögel, 1993: 90-92). Şamanizm'de sık rastlanan

ölümsüzlük ve hayati simgeleyen kozmik ağaç şamanın temel ögesidir. Evren ağacının göge değdiğini ve köklerinin de yeraltı dünyasına daldığına inanılır. İnsanların ruhları kuşlar gibi onun dallarına konmuştur (Eliade, 2006: 338-339). Kayın ağacı Şaman ayinlerde bu dünyayı cennete bağlayan merdivenin bir basamağı olarak işlev görür. Şaman, cennette Ülgen'e doğru gittiğinde en yakın bulutların başladığı yere kadar olan, zengin kayın ağacının, dokuz basamağına tırmandığını daha sonra ağacın tepesinde bulutlara ulaşip onları geçinceye kadar devam ettiğini tasavvur eder (Dioszegi, 2005: 258).

Tüm bu verilerden anlaşıldığı kadarıyla ağaç sembolüğü özellikle yine Gök-Tanrıya ya da diğer kutsal varlıklara ulaşmak için kullanılan bir merdiven ya da bir yükselme aracı olarak ele alınabilir. Öte yandan diğer sembolik unsurlarda olduğu gibi ağacın da tek bir işlevi olmayıp farklı işlevlere göre farklı anlamlarda ele alınabilir. Ağaç yukarıda anlatıldığı gibi Türk mitolojisinde yaratılış mitlerinin ana unsurudur ve koruma altındadır. Kozmik açıdan ise, dalları ile gökyüzü, gövdesi ile yeryüzü ve kökleri ile yer altını sembolize eden evren tasarımına gönderme yapar. Bu bakımdan hem yükselme prototipi, evren tasarımı, yaratılışın temel unsurlarından birisi, beslenme, verimlilik yanlarıyla kutsal ve koruma altında olanın alanına aittir.

### **Şamanın Görevleri ve Ritüeller**

Şamanizmin soyo-kültürel düzeyde gerçekleşmesinde görevli olan kişiler Şamanlardır. Herkes Şaman olamayacağı gibi, Şaman olabilmenin belirli işaret ya da kuralları bulunduğu belirtilmektedir. "Genellikle Şaman olacak kişi çocukluğundaki birtakım ruhsal belirtilerden anlaşılmaktadır" (Örnek, 1988: 49). Şamanlar bir takım sekretik özellikler göstererek kabilenin kutsal törenlerini planlayıp yerine getirmekle görevlidirler. Şamanlar aynı zamanda dünyayı ve doğayı tehdit eden tehlikelere karşı önlem almak görevini de üstlenmişlerdir (Alizade, 2020: 1364-1365). Şamanlık inancına göre bizim yaşadığımız orta dünya görünen ve görünmeyen âlemlerin tesiri altındadır. Şamanlar kendilerine özgü uygulamalar aracılığıyla, yaşamın, ölümün, doğanın ve ölmüş insanların ruhlarıyla iletişim kurabilirler (Bayat, 2010: 20). Bunlarla beraber Şamanlar, bazı kült karakterli merasimlerde yönetici de olmuşlardır (Bayat, 2017: 23). Şamanlar toplumlar arasından özel olarak "seçilmiş" kişilerdir ve bu nitelikleriyle, topluluğun diğer üyelerinin ulaşamadığı kutsal alana ulaşabilirler (Eliade, 2006: 28).

Bu verilerden anlaşıldığı gibi Şamanın, topluluğun soyal hayatını düzenlemek için belirli hayati görevleri bulunduğu ve bu hayati görevleri yerine getirirken topluluğun ortak aklı ile oluşturduğu kurallar dâhilinde belirli zamanlarda belirli ritüelleri yaptığı açıktır. İşte bu ritüeller yukarıda söz edilen Şaman kültürünün temel unsurları çerçevesinde iş görür. Topluluk için yaşamsal bir işleve sahip bu ritüeller, kurban ritüelleri, ölüm ritüelleri, doğum ve evlenme ritüelleri, av ritüelleri, fal ve kehanet, bayram

ritüelleri vb. Gibi yaşamın her safhasında işe koşulan ve Köse'nin (2021: 60) de belirttiği gibi "düzeni inşa eden, düzene giden, düzeni sağlayan, kısacası düzenleyen bir görev üstlenirler". Bu bakımdan ritüeller sembolik yapılarından çok işlevsel yapılarıyla öne çıkarlar. Bu nedenle ritüeller içgüdüsel birtakım özelliklerden çok öğrenilmesi ve yerine getirilmesi gereken belirli işlevleri ve yaşamsal görevleri sürdürmede, sınıflandırmada doğru düzgün görev tanımları olan törenlerdir.

### **Şaman Maddi Kültür Ürünlerindeki Sembollerin İşlev ve Anlam Kodları**

Şamanizmin baş aktörü olan Şamanlar, görev tanımları içerisinde yer alan ayin ve törenleri yönetirken pek çok aksesuar, malzeme ve materyal kullanırlar. Şaman maddi kültür ürünleri olarak da adlandırılan bu malzemeler ve bu malzemeler üzerinde yer alan çizimler, Şaman sembollerinin somutlaştığı, biçime dönüştüğü önemli verilerdir. Şamanlar, görevleri gereği farklı ritüellerde kullanılmak üzere özel giysiler ve külahlar giyerler. Bu giysilere Şaman köstümü denilir. Bu kostümlerin hem kendileri hem de üzerinde bulunan materyal ya da resimler Şamanın ayinleri sırasında yapması gereken görevlerin işlevlerine ait semboliklerdir. Bu işlevlerdeki öncelik sırası Şamanın yaptığı ayine göre farklılık gösterebilmektedir.



Şekil 3: Yakut Şaman elbisesi (Gürcan, 2018).

Her şeyin bir ruhu olduğuna dair inanca dayalı olarak, Şaman kıyafetinin asli işlevlerinden birisi, Şamanın bazı ayinlerde, örneğin "hastalanan kimselere şifa vermek, ölülerin isteklerini yerine getirerek zarar vermelerini önlemek, insanların dert ve dileklerini arz etmek üzere gökteki ve yer altındaki ruhların yanına giderek aracılık yapmak" (Kafesoğlu, 1998; Ripinsky, 1998: 124) ve diğer dünyaya geçişinde Şamana yardımcı olmaktır. Öte yandan Şaman at kurban etmek gibi nedenlerle üst dünyaya çıkıp, kesilen kurbanın ruhunu tanrıya sunar (Bars, 2018: 174). Eliade'nin (2006: 247) de belirttiği gibi ruhları görebilen sadece Şamandır. Şaman ruhlarla ilişki kurarken ilişki kurduğu ruha ve ayinin niteliğine göre yanında yardımcı ve koruyucu ruhları bulundurur. Bu bakımdan Şamanın asli görevlerinden

birisi bu canlı, cansız ve tabiat ruhları ile irtibat kurmaktır. İşte Şaman kıyafetinin işlevi bu ruhlarla iletişimde bir araç olarak kullanılmasıdır. Örneğin Şaman, kötü ruhlarla irtibatlı olmak zorunda ise ya da Erlik'e ulaşmak zorunda ise yılan, kurbağa gibi yeraltına ilişkin sembolleri kıyafetinde kullanır. Kıyafetlerde Erlik'in dünyasını ve kötü varlıkları sembolize eden yılan ve kurbağa motiflerine yer verilir (İnan, 1972: 92). Şaman iyi ruhlara ve Gök-Tanrı'ya ulaşım görevini yerine getirirken ise kartal gibi kuş sembollerini kıyafetinde bulundurur. Şaman kıyafetinin bir başka asli işlevi ise, Şamana ruhlar âlemindeki yolculuğunda yardımcı olan hayvana, koruyucu ve yardımcı ruhların sembolleri olan hayvanların şekline girmesindeki işlevidir. Bu ruhlar koruyucu ruhlardır. Şaman, bu hayvan ananın ve diğer koruyucu ruhların özelliklerini kıyafetin kendisinde ya da farklı bölümlerinde kullanır. Ruh atası kuş olan bir Şamanın giysisinin kol altları ve etek uçları bol miktarda sicim ve saçaklar dikilerek bir kuş görünümünü kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ruh atasına ait unsurların (pençe, tüy, kemik, boynuz vb.) bazen kendisi, bazen ikonografik tasvirleri kıyafetin üzerinde yer almaktadır (Gürcan, 2018: 70). Şaman kostümlerinin bu süs ve simgeleri, Şamana hayvan biçiminde yeni bir beden vermektir (Eliade, 2006: 195-209). Giyside takılmış parçalar simgesel roller oynamaktadır. Bazen Şaman giysisi, ruh atası olarak Şamanın hayvan anasını simgeleyecek biçimdedir. Şaman elbisesi sembolik olarak kuş, ayı ve geyik olarak üç hayvan tasviriyle kuşatılmıştır (Bayat, 2017: 177). Bu bakımdan elbisede ya da başlıkta yer alan kuş, ayı, geyik gibi motifler ya da kıyafetin kendisi hayvan anaların işlevi olan koruyuculuk vasfına gönderme yapar. Öte yandan Şaman bazı ayınlarında bazı hayvanların yardımına ihtiyaç duyar. Bu daha önce anlatıldığı gibi insanda olmayan bazı özellikleri bulunan hayvanlardır. Çoruhlu'nun da belirttiği gibi yardım alınan hayvanların ruhlarını temsil eden, sincap, tavşan gibi hayvanların derileri, kuş tüyleri ya da pençeler Şaman elbisesi üzerine asılır. Bazen elbisenin kol bölgesi veya göğüs kısmında kol ve kaburga kemiklerini temsil eden yeniden dirilişi simgeleyen şekiller dikilir (Çoruhlu, 2002: 73). Şaman kıyafetlerinin bir başka işlevi ise, ayınlerdeki yolculuğu sırasında kötü ruhları korkutup kaçırmak üzere kıyafetin zırh olarak kullanılmasıdır (Bayat, 2015: 178-179). Cübbenin arka kısmında 2 veya 3 dizi halinde sıralanmış 20 veya 70 çingirak vardır. Bu çingiraklar sesler çıkararak kötü ruhlardan Şamanı korumak içindir. Sırt kısmında yıldızları temsil eden madeni parçacıklar da mevcuttur (Radloff, 2008: 122). Şamanlar ruhları kovmak ve korunmak için elbisenin kolları ve sırtına ses çıkaracak metalden olan çanlar takarlar. Çanlardan çıkan sesler ruhları ürkütür ve Şamanı korur. Bu materyaller Şamanın bir zırhıdır ayrıca zırh olarak çanların üstünde küçük yaylar bulunur (Donuk, 1988: 9-10).

Kozmik bir simge ve aynı zamanda Gök-Tanrı inancıyla bağlantılı koruyucu ana olarak andlandırılan güneş sembolüğü ve baba olarak anılan ay sembolüğü Şaman kostümlerinde yer alan diğer koruyucu işleve sahip sembollerdendir. Eliade (2006: 195) "Şamanların özel giysileri, kutsallığın

görünüşünü ve dinin bir kozmografyasını oluşturur. Sadece kutsallığı değil aynı zamanda kozmik simgeleri de taşır” diyerek kozmik olanın önemine dikkat çekmektedir. Şaman sembollerinde güneş daha büyük halkadır, ay güneşe göre daha küçüktür. Genellikle davulların sağ tarafında anne olarak adlandırılan "Güneş" sembolü vardır. "Ay Baba" olarak adlandırılan ay sembolü ise davulunun sol tarafında yer alır (Hoppal, 2012: 230).

Öyleyse Şaman kıyafetlerinin hem kendileri hem de kıyafetler üzerinde yer alan semboller, Şamanı yolculuğu esnasında koruyan koruyucu ve hayvan analarla, Şamanın şekil değiştirme işlemi sırasında şekil değiştireceği hayvanlarla, yükselmek için merdiven görevi gören ağaçlarla, kötü ruhları korkutacak gereçlerle donatılmıştır. Böylece bu sembollerin her biri artık bir biçim-anlam olmaktan çıkarak bir işlev alanına girerler.



Şekil 4: Şaman davulu (Anohin, 2006).

Şamanın ayinlerde kullandığı önemli materyallerden birisi de davuludur. Şaman davulu ritüel ve ayinlerin en temel unsurlarından birisidir. Şaman davulları boylara ve topluluklara göre farklılıklar göstermekle birlikte, “Şaman davulunun kasağı, Şamanizmde hayatı ve ölümsüzlüğü simgeleyen hayat ağacının davul için özel olarak düşünüldüğü bir dalından yapılır. Bu simgenin anlamı dünyanın merkezinde yer alan eksenin aracılığıyla gök ile yer arasında kurulan iletişimdir (Eliade, 2006: 222). Bu ağacın, kutsal ağaç olarak kabul edilen kayın ya da sedir ağacından, temiz ve sağlam olmasına dikkat edilerek yapıldığı ve bu ana gövdenin hiç bir zaman değiştirilemediği (İnan, 1972: 94) düşünüldüğünde ağacın kutsallığına bir kez daha vurgu yapılmaktadır. Şaman davulunun özellikleri bir ölçüde onun ayinler esnasındaki işlevlerini de açıklar niteliktedir. Davulun işlevlerinden birisi, Şamanın transa geçebilmek için davulu kullanmak zorunda olmasıdır. “Şamanlar esas olarak davullarının yardımıyla vecde varmaktadırlar” (Eliade, 1992: 26-27). Şamanlık seansında Şamanın diğer âleme geçmesinde, gürültüsü ile Şamanın işine yoğunlaşmasını ve içinde dolaşacağı manevi âlemle teması gelmesini sağlamak için davul Şamanın vazgeçilmez temel öğesidir (Eliade, 2006: 222). Bu işlev özellikle davulun çıkarttığı sesler ve vuruşlar ile sembolleşir. Şaman davulunun bir diğer işlevi ise, ayinler ve özellikle kurban törenleri sırasında Şamanın yolculuğu esnasında iyi ve kötü ruhları çağırırken davulu



kullanmasıdır. İnan (1972: 105) bir kurban törenini anlatırken Şamanın davuluna vurarak ruhları çağırma başladığını belirtir. Davulun çıkarttığı farklı seslerin bu işlevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Davulun bir başka işlevi ise, ayinlerde ses çıkararak kötü ruhları korkutmaktır. “Davulun iki kirişi, bunların üzerinde de sağ tarafta beş, sol tarafta dört adet olacak şekilde metal sallantılar bulunmaktadır. Kötü ruhları korkutmaya yarayan bu çingirakların yanına bir ya da iki ok asılmaktadır. Okların sayısı Şamana hizmet eden ruhların sayısına göre değişiklik göstermektedir” (Gürcan, 2018: 73). Buradaki işlevin sembolüğü ise ses çıkararak kötü ruhları korkutmaya ilişkilidir. Davulun ses sembolüğü ile ilişkili başka bir işlevi ise tabiat unsurlarına ilişkin değişik sesleri taklit etmesidir. Yine İnan’ın (1972: 106) bir ayin esnasında belirttiği gibi, Şamanın ilahiler söyleyerek gökyüzünün katlarına çıkarken davulu ile gök gürlemesini temsil ettiği anlaşılmaktadır. Şamanın diğer âlemlere giderken davulu bir binek ya da taşıt olarak kullanması da ayrı bir işlev olarak ele alınabilir. İnan (1972: 95), davulun ayin sırasında Şamanın dünyayı dolaşan ruhunu taşıdığını belirterek, davulun, karada gezerken at, tokmağın kamçı, sulardan geçerken kayık, tokmağın kürek, göklere çıkarken binilecek kuş olduğunu ifade eder. Radloff’un (2008: 131), Yakut Şamanlarında davulun Şamanın atı olduğuna dair paylaştığı bilgi de davulun kendisinin bir taşıt işlevi gördüğünü anlatmaktadır.

Davulun asli olarak yukarıda söz edilen ses ile ilişkili işlevlerinin yanı sıra, davulun iç ve dışına çizilmiş olan resim ve temsillerin sembolik anlam ve işlev açısından ayrıca önemi bulunmaktadır. Topluluklara göre farklılıklar gösterse de genel anlamıyla davul üzerinde yer alan bu sembolik temsillerin gökyüzü, yer ve yeraltı diye sınıflandırılacak bir evren tasarımını içerdiği söylenebilir. Radloff’un (2008: 129) belirlemesiyle, davulun üzerindeki resimler, yer ve gökte yer alan varlıklara aittir. Yukarıya doğru sağda ay, solda güneş ve bunların ortalarında yıldızlar ile Ülgenin kızlarını tasvir eden resimler ve kuş, geyik, ağaç şekilleri vardır. Davulun dış kısmında bulunan güneş, ay, yıldız, kartal, kuş, yılan, kurbağa, geyik, at, ağaç (İnan, 1972: 96; Dioszegi, 2005: 257-58; Çay, 1990) gibi tasvirlerin yaygın olarak görüldüğü söylenebilir. Anohin (2006: 64), Altay Şamanlarında yaptığı araştırmalarda davulun iç kısmında Eezi adı verilen, davulu iki eşit parçaya ayıran düz çizginin üst kısmında baş, alt kısmında ise bacakların görüldüğünü, başın iki yanında iki yarı oval olarak yer alan kulakların güneş ve dolunayı temsil ettiklerini belirtmektedir. Eliade’nin (2006: 204) belirttiği gibi, Şamanın ayinlerde geçirdiği tüm yolculuk ve aşamalar Şaman davulunda kullanılan semboliklerle ifadesini bulur. Genel bir ifadeyle davulun üzerinde gökyüzü unsurları ve Gök-Tanrı’ya ulaşma ve yükselme sembolüğü olarak yer alan güneş ay ve yıldızlar, Şamanın gökyüzü yolculuğunda karanlığı aydınlatma, güneş ana ve ay babanın koruyucu ruhlarından yardım alma ve Gök-Tanrı’ya ulaşma işlevini yerine getiren işlevsel sembollerdir. Bayat’ın (2005: 67) da belirttiği gibi, Şaman davullarında çokça yer alan güneş çizimleri, eski Türk boylarında

hakimeyeti gök ve güneşin verdiğine dair inanç gereği Şamanın da yolculuğunda bu hâkimiyeti göklerden aldığı düşünülebilir. Öte yandan Şaman davulunda yer alan, yukarıdaki bölümlerde söz edilen kartal-kuş çizimleri, bazen hayvan-ana, bazen yardımcı ve koruyucu bir ruh olarak güneş ve yine Gök-Tanrı sembolüğü ile birlikte Tanrı'ya ulaşmada Şamanı Gök-Tanrı makamına yükseltme-uçurma işlevlerine sahip sembollerdir. Şaman davulunda yer alan, geyik, at, koç gibi hayvanlar av törenlerinde avın bereketi, kurban törenlerinde kurbanın kendisi ve yine Şamanın yolculuğu sırasında ona yardımcı olan, kılık değiştirme işlemi gerçekleştirdiği ve yardımcı ruh, koruyucu ruh, hayvan-ana olarak ele alınabilecek işlevsel sembollerdir. Davulun üzerinde yer alan, Erlik'i ve yeraltını sembolize eden yılan, böcek, kaplumbağa gibi sürüngen hayvanlar Şamanın yeraltı tanrılarına kurban sunarken, gizli bilgileri edinirken, bilgi götürürken, ölümlerin ruhunu taşıırken Şamana yardımcı olan ve genel olarak yer altına inmek sembolüğü ile ilgili işlevsel tasvirlerdir. Davul üzerinde yer alan, Hayat-Evren-Kayın ağacı isimleriyle adlandırılan ağaç çizimleri ise, Şamanın Gök-Tanrı makamına ulaşmak için bir basamak işlevi gören sembollerdir.

Yazının başından beri ele alınan Şamanlık unsurlarının tamamının bir özeti olarak okunabilecek bu tasvirler Hoppal (2015: 90), Bayat (2006: 195), Bozdemir ve Çelik'in (2019: 107) de belirttiği gibi Şamanın davul ile özdeşleşip eş hâle gelmesinde aranabilir. Öyle ki tüm Şamanlık unsurları diyebileceğimiz yer-gök-yeraltı unsurları, hayvan ana, yardımcı ve koruyucu ruhlar, güneş, ay ve yıldızlar, kayın ağacı ve tabiat rularına ait semboliklerin tamamı hem davulun hem de elbisenin üstündedir. Böylece Şamanın ritüellerde yapması gereken görevler için kıyafet ve davulu tamamen işlevsel sembollerle donatılmıştır.

## **Sonuç**

Orta Asya Türk Topuluklarının doğa kavrayışı etrafında temellenen; Gök-Tanrı İnancı, Tabiat Kültü ve Atalar Kültü, Şaman kültür unsurlarının en temel dayanaklarıdır. Bu temel unsurların bileşeni ise doğadaki her varlığın bir ruhu olduğuna olan inançtır. Bu bakımdan şaman kültür verilerinin tamamı bu ana unsurların işlevleri üzerine kuruludur. Topluluğun yaşamsal ve iletişimsel gereksinimleri olan av-beslenme, dağum, hastalık, ölüm gibi güncel yaşamın her aşamasında işe koşulan ritüellerin özü, şaman kültürünün ana temaları üzerine kurulmuştur. Bir başka söyleyişle, şaman kültürünü oluşturan ana kültürlerin toplumsal icrası ritüeller yolu ile gerçekleşir. Şaman kültürünü oluşturan ana kültürler, kültürlerin ritüellere dönüşen yapıları ve ritüellerde kullanılan maddi ve manevi ürünler geniş bir sembol ailesini oluşturur. Ancak her aşamadaki bu semboller salt bir biçim-anlam ilişkisi içerisinde olmayıp, temelde işlevsel sembollerdir. Yani toplumsal yaşamın sürdürülmesi için gereklidirler.

Şaman maddi kültür ürünleri olan şaman elbisesi, şaman davulu, şaman maskesi gibi materyallerdeki sembollerin işlevleri ve bu işlevlere bağlı anlam kodları da, yer-gök-yeraltı unsurları, hayvan ana, yardımcı ve

koruyucu ruhlar, güneş, ay ve yıldızlar, kayın ağacı ve tabiat rularına ait kültlerin içinden çıkmışlardır. Elbise ve davul gibi unsurlarda yer alan semboller, ritüellerde yapılması gereken görevler için bütünüyle işlevseldirler. Bu bakımdan şaman maddi kültür ürünlerinde yer alan sembollerin her birinin ayrı ve önemli görevleri vardır. Ve bu görevler o sembolün anlam kodunu oluşturur.

### KAYNAKÇA

- Aktulum, K. (2021). Gilbert Durand ve folklor: İmgelemin antropolojik yapılarında hayvan imgeleri ve simgesel değerleri. *Milli Folklor*, S. 129, 32-44.
- Alizade, R. (2020). Şamanlık olgusu ve ozan-aşık paradigmasının genetik ortaklığı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(32), 1361-1375.
- Alp, Ö. K. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya kültürel sembollere giriş*. Ankara: Eflatun.
- Alp, Ö. K. (2020). Folklorik temsilin simgesel dönüşümü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(30), 689-700.
- Anohin, A. V. (2006). *Altay şamanlığına ait materyaller*. (Çev.: Zekeriya Karadavut - Jannet Mayermanova), Konya: Kömen.
- Arslan, A. A. (2007). Orta Asya Türk ve Amerika kızilderili şamanlarının giysileri. *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, 51-81, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Avcıoğlu, D. (1995). *Türklerin tarihi*. İstanbul: Tekin.
- Baldick, J. (2011). *Hayvan ve şaman Orta Asya'nın antik dinleri*. (Çev.: Nevin Şahin), İstanbul: Hil.
- Bars, M. E. (2018). Şamanizmden tasavvufa, şamandan sufi/veliye değişim/dönüşümler. *Türkbilig*, 36, 167-186.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye giriş*. Çorum: Karam.
- Bayat, F. (2006). Türk mitolojisinde dağ kültü. *Folklor/Edebiyat*, (12)46.
- Bayat, F. (2010). *Türk kültüründe kadın şaman*. İstanbul: Ötügen.
- Bayat, F. (2015). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. İstanbul: Ötügen.
- Bayat, F. (2017). *Kadim Türklerin mitolojik hikâyeleri*. İstanbul: Ötügen.
- Beksaç, E. (2000). Türk dünyasında geyik sembolizmi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129, 191-208.
- Bozdemir, O. - Özçelik, H. (2019). Şamanist ritüeller kapsamında şaman davulunda bulunan sembollerin değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 4(8), 102-117.
- Caferoğlu, A. (1953). Türk onomastiğinde "at" kültü. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 201-212.
- Çay, A. M. (1990). *Türk milli kültüründe hayvan motifleri I*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Çoruhlu, Y. (1995a). Türk sanatında yırtıcı olmayan kuşların sembolizmi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 102, 1-53.
- Çoruhlu, Y. (1995b). Türk sanatında at figürlerinin sembolizmi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 98, 117-219.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı.

- Davletov, T. (2017). *Şaman doğanın şifası uyanınca*. İstanbul: Asi.
- Dioszegi, V. (2005). Baraba Türklerinin İslam öncesi şamanizm inancı ve bazı etno-genetik sonuçlar. (Çev.: Ebru Özdağ), *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 33, 253-280.
- Donuk, A. (1988). Eski Türk dini şamanizm miydi?. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 3(14), 7-11.
- Drury, N. (1996). *Şamanizm-şamanlığın öğeleri*. (Çev.: Erkan Şimşek), İstanbul: Okyanus.
- Eliade, M. (1992). *İmgeler-simgeler*. (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece.
- Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş*. (Çev.: Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı.
- Eliade, M. (2005). *Dinler tarihi inançlar ve ibadetlerin morfolojisi*, (Çev.: Mustafa Ünal), Konya: Serhat.
- Eliade (2006). *Şamanizm*. (Çev.: İsmet Birkan), Ankara: İmge.
- Esin, E. (1978). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Esin, E. (1979). *Türk kozmolojisi, ilk devir üzerine araştırmalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Gömeç, S. (2003). Eski Türk inancı üzerine bir özet. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), 79-104.
- Gürcan, K. (2018). *Kutsal şaman elbiseleri*. İstanbul: Ötüken.
- Güven, M. (2014). Türk halk oyunlarında kartal figürü. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 51(1), 285-302.
- Harner, M. (2014). *Mağara ve kozmos*. (Çev.: Yasemin Şen), İstanbul: Ray.
- Harva, U. (2015). *Altay panteonu mitler, ritüeller ve tanrılar*. (Çev.: Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Hey'et, C. (1996). *Türklerin kültür ve tarihine bir bakış*. (Çev.: Melek Müderriszade), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Hoppal, M. (2012). *Avrasya'da şamanlar*. (Çev.: Bülent Bayram - Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz), İstanbul: Yapı Kredi.
- Hoppal, M. (2015). *Şamanlar ve semboller*. (Çev.: Fatih Sel), İstanbul: Yapı Kredi.
- İnan, A. (1972). *Tarihte ve bugün şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (2017). *Eski Türk dini tarihi*. Ankara: Altınordu.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kalafat, Y. (1990). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kalafat, Y. (2004). *Altaylar'dan Anadolu'ya kamizm şamanizm*. İstanbul: Yeditepe.
- Kaşgarlı M. (1998). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, C.3, Ankara.
- Korkmaz, E. (2003). *Eski Türk inançları ve şamanizm terimleri sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Köse, S. (2021). Ritüel bellek. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), 57-70.
- Leach, E. (1976). *Culture and communication: The logic by which symbols are connected*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi. C. I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi. C. II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Örnek, S. (1988). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve şamanlık* (Çev.: A. Temir - T. Andaç - N. Uğurlu), İstanbul: Örgün.
- Rahman, A. (1996). *Uygur folkloru*. (Çev.: Soner Yalçın - Erkin Emet), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ripinsky, M. (1998). Tribal epistemologies. "Shamansitic knowlwdye and cosmology". UK London: Routledge.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret.
- Seyyidoğlu, B. (1998). Kültürel bir sembol: Yılan. *Folkloristik Prof. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Strauss, L. C. (2013). *Mit ve anlam*. (Çev.: Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: İthaki.
- Tanyu, H. (1976). Türklerde ateşle ilgili inançlar. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Kitabı, Cilt. IV, Gelenek, Görenek ve İnançlar*, 283-305, Ankara: Kültür Bakanlığı MFAD.
- Tekçe, E.F. (1993). *Pazırık, Altaylardan bir halının öyküsü*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Türkan, K. (2008). Türk masallarında kahramanın ve şamanın don değiştirmesi arasındaki benzerlikler. *Türkbilig*, 15, 136-154.
- Uraz, M. (1994). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam.
- Yolcu, M. A. - Aça, M. (2017). Yapısal işlevselcilik açısından folklorlarda değişme ve işlevsel zorunluluklar modeli. *Folklor/Edebiyat*, 23(92), 13-28.
- Yücel, E. (2000). *İslam öncesi Türk sanatı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Zornickaja, M. J. (2002). Yakut şamanlarının dansları. (Çev.: Metin Özarslan), *Türkbilig*, 3, 187-192.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

**İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate:** Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

**Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment:** Bu makale, Serviyе Mutlu tarafından Prof. Dr. Kafiye Özlem ALP danışmanlığında Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde hazırlanan "Orta Asya Şaman Sembollerinin Tekstil Tasarımına Uygulanması" isimli yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir. / This article was produced from a part of the master's thesis titled "The Application of Central Asian Shaman Symbols to Textile Design" prepared by Serviyе Mutlu under the presidency of Prof. Dr. Kafiye Özlem ALP at Gazi University Fine Arts Institute.

**Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests:** Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.

**Katkı Oranı Beyanı/ Author Contributions:** Makalenin özet, giriş, amaç, yöntem ve sonuçları ile editöryal süreçleri birinci yazar; araştırma ve gövde metinleri, kaynak taramaları ve görevleri ikinci yazar tarafından hazırlanmıştır. / Abstract, introduction, purpose, method, results and editorial processes of the first author's article; research and texts, literature review and visuals were prepared by the second author.